"जैमिनिश्च सुमन्तुश्च वैशम्पायन एव च।
पुलस्त्यः पुलहश्चैव पञ्चैते वज्रवारकाः॥"
इति पुराणम्॥
(सुष्ठु मन्तुरपराधो यस्य।)अत्यपराधिनि,त्रि॥
सुमन्त्रः, पुं, कल्किदेवस्य ज्येष्ठभ्राता। यथा,—
"कल्केर्ज्येष्ठास्त्रयः शूराः कविप्राज्ञसुमन्त्रकाः
तातमातृप्रियकरा गुरुविप्रप्रतिष्ठताः॥"
इति कल्किपुराणे २ अध्यायः॥
अपि च।
"विशाखयूपभूपालः प्रायात् साधुजनप्रियः।
कल्किं द्रष्टुं हरेरंशमाविर्भूतञ्च सम्भले॥
कविं प्राज्ञं सुमन्त्रञ्च पुरस्कृत्य महाप्रभम्।
गार्ग्यभार्ग्यविशालैश्च ज्ञातिभिः परिवारितम्॥"
इति तत्रैव ३ अध्यायः॥
दशरथराजस्य सारथिः मन्त्री च। यथा,—
"तद्गच्छ त्वरितं सूत राजपुत्त्रं यशस्विनम्।
राममानय भद्रं ते नात्र कार्य्या विचारणा॥
अश्रुत्वा राजवचनं कथं गच्छामि भामिनि।
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणो वाक्यं राजा मन्त्रिणमब्रवीत्
सुमन्त्र रामं द्रक्ष्यामि शीघ्रमानय सुन्दरम्॥"
इति वाल्मीकीये रामायणे अयोध्याकाण्डे १४ सर्गः॥
सुमित्रः,पुं, चतुर्व्विंशतिवर्त्तमानार्हत्पित्रन्तर्गत-विंशार्हत्पिता। इति हेमचन्द्रः॥ इक्ष्वाकु-वंशीयबृहद्बलान्वयः सुरथराजपुत्त्रः। इति विष्णुपुराणे ४ अंशे २२ अध्यायः॥
सुमित्रभूः,पुं, सगरः। स तु जिनानां चक्रवर्त्ति-भेदः। इति हेमचन्द्रः॥
सुमित्रा, स्त्री,दशरथराजपत्नी। सा तु लक्ष्मण-शत्रुघ्नमाता। यथा, भट्टौ २ सर्गे।
"प्रासोष्ट शत्रुघ्नसुदारचेष्ट-
मेका सुमित्रा सह लक्ष्मणेन॥"
तत्पर्य्यायः। लक्ष्मणप्रसूः २। इति शब्दरत्ना-वली॥
सुमुखं, क्ली, नखक्षतविशेषः। इति शब्दरत्ना-वली॥ (शोभनं सुखमिति।) उत्तमास्यञ्च॥
सुमुखः, पुं, (शोभनं मुखं यस्य।) गरुड़पुत्त्रः। (यथा, महाभारते। ५।१०१।२।
"वैनतेयसुतैः सूत षड्भिस्ततमिदं कुलम्।
सुमुखेन सुनाम्ना च सुनेत्रेण सुवर्च्चसा।
सुरुचा पक्षिराजेन सुबलेन च मातले!॥")
गणेशः। शाकभेदः। नागभेदः। इति शब्द-रत्नावली॥ (यथा, महाभारते। १।३५।१४।
"हस्तपिण्डः पिठरकः सुमुखः कौणपाशनः।
कुठरः कुञ्जरश्चैव तथा नागः प्रभाकरः॥")
पण्डितः। इति विश्वः॥ सितार्ज्जकः। वन-वर्व्वरिका। वर्व्वरः। इति राजनिर्घण्टः॥
सुमुखः, त्रि, (सुष्ठु सुखं यस्य।) मनोज्ञः। सुन्दराननः। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, भागवते। ४।२१।१५।
"सुनासः सुमुखः सौम्यः पीनांसः सुद्विज-स्मितः॥")
सुमुखसूः, पुं, (सुमुखस्य सूरुत्पत्तिर्यस्मात्।) गरुड़ः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ उत्तमाननपुत्त्र-पिता च॥
सुमुखा, स्त्री, (शोभनं मुखं यस्याः। टाप्।) सुन्दरी नारी। सुन्दरानना। इति भरत-द्विरूपकोषः॥ सुमुखा शाला। इति मुग्ध-बोधव्याकरणम्। दर्पणः। इति केचित्॥
सुमुखी, स्त्री, (सुष्ठु मुखं यस्याः। "स्वाङ्गा-च्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्।" ४।१।५४। इति ङीष्।) सुन्दरी नारी। सुन्दरानना। (यथा, कुमारे। १।२६।
"उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा
पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम॥")
सुमुष्टिः,पुं,(मुष वञ्चने+क्तिन्। शोभना मुष्टि-र्यस्मात्।) विषमुष्टिक्षुपः। इति राजनिर्घण्टः॥
सुमूलः, पुं, (सुष्ठु मूलं यस्य।) श्वेतशिग्रुः। इति राजनिर्घण्टः॥
सुमूलकं, क्ली, (शोभनं मूलं यस्य। कप्।) गर्ज्जरम्। इति राजनिर्घण्टः॥
सुमूला,स्त्री,(शोभनं मूलं यस्याः।) शालपर्णी पृश्निपर्णी। इति राजनिर्घण्टः॥ सुन्दरमूल-युक्ते, त्रि॥
सुमेखलः,पुं,(शोभना मेखला यस्मात्।) मुञ्जः। इति राजनिर्घण्टः॥ (अस्य पर्य्यायो यथा,—
"मुञ्जो मुञ्जातको बाणः स्थूलदर्भः सुमेखलः॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥) शोभनमेखलायुक्ते, त्रि॥
सुमेधाः, [स्] स्त्री, (सुष्ठु मेधा अस्याः। "नित्यमसिच प्रजामेधयोः।" ५।४।१२२। इति असिच्।) ज्योतिष्मती। (सुष्ठु मेधा यस्य।) सुबुद्धौ, त्रि। इति मेदिनी॥ (यथा, भागवते। ९।४।३।
"इमे अङ्गिरसः सत्रमासतेऽद्य सुमेधसः॥")
सुमेरुः,पुं,(सुष्ठु मिनोति क्षिपति ज्योतींषि इति सु+मि+"मिपीभ्यां रुः।" उणा० ४।१०१। रुः।) पर्व्वतविशेषः। तत्पर्य्यायः। मेरुः २ हेमाद्रिः ३ रत्नसानुः ४ सुरालयः ५। इत्य-मरः। १।१।५२॥ अमराद्रिः ६ भूस्वर्गः ७। इति जटाधरः॥ तद्विवरणं यथा,—
"एषां मध्ये इलावृतं नामाभ्यन्तरवर्षं यस्य नाभ्यामवस्थितः सर्व्वतः सौवर्णः कुलगिरि-राजो मेरुर्द्वीपायामसमुन्नाहः कर्णिकाभूतः कुवलयकमलस्य मूर्द्धनि द्वात्रिंशत्सहस्रयोजन-विततो मूले षोड़शसहस्रं तावतान्तर्भूम्यां प्रविष्टः॥" ७॥
"मन्दरो मेरुमन्दरः सुपार्श्वः कुमुद इत्ययुत-योजनविस्तारोन्नाहा मेरोश्चतुर्दिशमवष्टम्भ-गिरय उपक्लृप्ताः॥ ११॥
चतुर्षु एतेषु चूतजम्बूकदम्बन्यग्रोधाः चत्वारः पादपप्रवराः पर्व्वतकेतव इवाधिसहस्रयोजनो-न्नाहास्तावद्विटपविततयः शतयोजनपरि-णाहाः॥ १२॥
ह्रदाश्चत्वारः पयोमध्विक्षुरसमृष्टजलाः यदुपस्पर्शिन उपदेवगणा योगैश्वर्य्याणि स्वाभा-विकानि भारतर्षभ धारयन्ति॥ १३॥
देवोद्यानानि च भवन्ति चत्वारि नन्दनं चैत्ररथं वैभ्राजकं सर्व्वतोभद्रमिति॥"१४॥
"मेरोर्मूर्द्धनि भगवत आत्मयोनेर्मध्यत उप-क्लृप्तां पुरीमयुतयोजनसाहस्रीं समचतुरस्रां शातकौम्भीं वदन्ति॥ २८॥
तामनुपरितो लोकपालानामष्टानां यथादिशं सथारूपं तुरीयमानेन पुरोऽष्टावुपक्लृप्ताः।"२९॥
इति श्रीभागवते ५ स्कन्धे १६ अध्यायः॥
"अस्मिन्नैन्द्रीं पुरीं पूर्व्वस्यां मेरोर्देवधानीं नाम दक्षिणतो याम्यां संयमनीं नाम पश्चा-द्वारुणीं निम्नोचनीं नाम उत्तरतः सौम्यां विभावरीं नाम।" इति च तत्रैव।५।२१।७॥*॥
अपि च।
"परिमण्डलस्तयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्व्वतः।
चातुर्व्वर्णः स सौवर्णश्चतुरस्रः समुच्छ्रितः॥
नानावर्णः स पार्श्वे तु पूर्व्वान्ते श्वेत उच्यते।
पीतन्तु दक्षिणं तत्र भृङ्गपत्रनिभं परम्॥
उत्तरं तस्य रक्तं वै इति वर्णसमन्वितः।
मेरुस्तु शुशुभे दिव्यो राजवत् समधिष्ठितः॥
आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः।
योजनानां सहस्राणि चतुरशीतिरुच्छ्रितः॥
प्रविष्टः षोड़शाधस्तादष्टाविंशतिविंशतिः।
विस्तारात्त्रिगुणस्तस्य परिणाहः समन्ततः॥
स पर्व्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः।
भुवनैरावृतः सर्व्वैर्जातरूपपरिष्कृतैः॥
तत्र देवगणाः सर्व्वे गन्धर्व्वोरगराक्षसाः।
शैलराजे प्रमोदन्ते सर्व्वतोऽप्सरसस्तथा॥
स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः।
यस्येमे चतुरो देशा नानापार्श्वेषु संस्थिताः॥
भद्राश्वो भारतश्चैव केतुमालश्च पश्चिमे।
उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः॥
विष्कम्भपर्व्वतास्तद्वन्मन्दरो गन्धमादनः।
विपुलश्च सुपार्श्वश्च सर्व्वरत्नविभूषितः॥"
इति मात्स्ये ९५ अध्यायः॥*॥
किञ्च।
"मध्ये पृथिव्यामद्रीन्द्रो भास्वान् मेरुर्हिरण्मयः
योजननां सहस्राणि चतुरशीतिः समुच्छ्रितः॥
प्रविष्टः षोड़शाधस्ताद्धरण्यां धरणीधरः।
तावत्प्रमाणा पृथिवी पर्व्वतश्च समन्ततः॥
तस्य शृङ्गत्रयं मूर्द्ध्नि स्वर्गो यत्र प्रतिष्ठितः।
नानाद्रुमलताकीर्णं नानारत्नोपशोभितम्॥
मध्यगं पश्चिमं पूर्व्वं मेरोः शृङ्गाणि त्रीणि वै।
प्रयुतोच्छ्रितमात्राणि द्वे शृङ्गे तस्य मध्यतः॥
मध्यस्थं स्फाटिकं शृङ्गं वैदूर्य्यकरकामयम्।
इन्द्रनीलमयं पूर्व्वं माणिक्यं पश्चिमं स्मृतम्॥
योजनानां सहस्राणि नियुतानि चतुर्दश।
उच्छ्रितं मध्यगं शृङ्गं स्वर्गो यत्र प्रतिष्ठितः॥
प्रयुतान्तरितं शृङ्गं मूर्द्ध्नि छत्राकृति स्थितम्
पूर्व्वमध्यमशृङ्गाणां सकलं मध्यमस्य च॥